

Ө. М. Уманецъ — Гетманъ Мазепа, историческая монографія, Спб., 1897, с. 1+455+III.

Історія козачини, сієї найбільш інтересної й близької нам частини українсько-руської історії, розмірно, має дуже небогату історичну літературу, аж дивно! І Мазепа, одна з найвидатніших фігур в сім періоді, має — крім сторін, присвячених йому в загальнійших курсах, одну тільки працю неб. Костомарова, — праця простора і многоважна, особливо вперше пущеним в ній новим документальним матеріалом, але вона далеко не задовольняла і не задовольняє потреби відповідного зрозуміння і освітлення того періоду. Автор потонув в фактичній оповіданню, за ним страчена наукова перспектива, за деталями не видно важного, читаєч не виносить властиво ніякого розуміння тодішніх відносин, політичних і соціальних змагань і напрямів, а що до особи самого Мазепи автор став на традиційно-російським ґрунті і признавши, що Мазепа не заступав ніякої політичної ідеї, що се був цілковитий egoїст і „воплощенная ложь“, сією цілком негативною характеристикою заступив дорогу до зрозуміння справдішнього Мазепи.

Тепер д. Уманецъ, Українець з роду і російський публіцист по перу, що одначе не вперше звертаєть ся до історичних тем (його праця „Вyroжденіе Польши“, 1872) виступив з грубою книжкою, написаною в обороні славного гетьмана. В передмові він поясняє, що „багато в дечім розминувшись з своїми попередниками, мусів ще раз переглянути стару, забуту справу“, і наслідком був сей „очеркъ жизни знаменитаго гетьмана“. Автор опер ся головню на праці Костомарова, досить добре познайомив ся з літературою, але в джерелові праці переважно не йде далі збірки документів Бантиша-Каменского і українських хронік; в архивні студії автор не вдав ся, обмеживсь кількома актами в частных колекциях своїх сусідів (де-що з того надруковав він в кінці книжки). Сей брак самостійних джерелових студій для часів Мазепи дає себе прикро почувати, бо дуже мало маємо публікованого матеріялу. Досить сказати, що властиво історія пайважнійшої справи — переходу Мазепи до Шведів операєть ся досі майже цілковито на звістній апольотії Орлика. Але оперуючи небогатим запасом, користаючи ним з других рук (навіть часом і що до друківаних джерел), автор не показує особливого критицизму ані якогось ясного, продуманого погляду на річи. На деякі джерела в відповідних місцях ми не нашли цитати (як напр. на дневник Гордона), бачимо надмірну віру в Величка, не тільки для часів Мазепи, але й давнійших, і навіть поклики без застережень на „Кониського“, себто Історію Русів. Автор занадто багато говорить, неконче миле вражінне робить його вічна

causerie — в тоні фейлетона провінційальної газети, і разом з тим — підвишений тон, вічні покликування на висші принципи історичної науки, без котрих дуже добре міг би обійтись. Взагалі треба немалого запасу відваги, щоб доїхати сю книжку до кінця, перелітати через усякі екскурси і скоки на бік і виловити в сїм морі фраз справедливі гадки — до того ще висловлені часом так неясно, що треба ще й відгадати їх.

Книга ся, як я сказав, се — аполлогія особи Мазепи. Автор починає з генеалогії Мазепи і його життя до гетьманства (гл. I—III, с. 1—76); тут автор зібрав деякі відомости, котрих нема у Костомарова — з новішої й давнійшої літератури (особливо з старих „Нот“ в Biblioteці Warszaw-ській 1854 р. і статі Пуліковського в Słownik-u Geograficzn-im); свої хропологичні викладки подекуди він заводить занадто далеко, на дуже проблематичний ґрунт (напр. його виводи, що Мазепа 1648 р. вчив ся в Києві — с. 13 і ин.); одначе напр. комбінації автора, що Мазепа родивсь десь при кінці 20-х рр. досить правдоподібні. Зовсім правдоподібно теж автор мотивує перехід Мазепи до Дорошенка його українськими автономічними переконаннями, рівнож справедливо не бачить нічого злого, в тодішніх обставинах, в (невільнім) переході Мазепи до Самойловнча. В справі вибора Мазепи на гетьманство можемо лише сказати: non liquet, і автор має повне право боронити Мазепу, бо властиво нема фактів проти нього. Розуміть ся, оборона була-б далеко успішнійшою, як би була поведена методом більш науковим і з меншою щедротою на слова.

Простора глава IV (с. 77—242) присвячена генезі переходу Мазепи від Москви на сторону Шведів. Невважаючи на таку великість (а по части і через сю многословність) читач ледви чи яснійше представляти ме собі сю справу по сій главі, ніж перед нею. Автор думає (і справедливо), що невіра Мазепи в можливість переведення в житє незалежної України і власна безчечність примушували Мазепу до вірности Москві, але заразом він припускає, що Мазепа був під впливом особливих симпатій до Петра і його реформаторських заходів і щиро, з запалом служив їм (с. 106, 125), аж до повороту в характері Петра (від його стрілецьких езекуцій): тоді сей поворот відвернув Мазепу, як і московську суспільність, від Петра; положивши звістну Мазепину „Думу“ на 1698—99 р. (на основі слів Кочубея) і уважаючи на певно автором її Мазепу (хоч властиво на дуже слабих основах — с. 165), автор в ній бачить доказ, що Мазепа „в принципі“ зрадив вже від тоді. Все се, розуміть ся, довільне, голословне — і та давнійша щирість і теперішня зрада „в принципі“. На якийсь, хоч хисткий ґрунт автор стає там, де ставали й перед ним — на тих обставинах, на які вказав Орлик: вони, дійсно, виглядають дуже правдоподібно, але всі міркування автора вла-

сиво нічого майже нового не додають в сій справі. До того все те говорення дуже не ясне; поводження Мазепи перед його переходом до Шведів автор характеризує так: „се ідеал оборотности. Се зрада артистично оброблена, італіянське мальовання, що чарує око простотою й свіжістю фарб“ (с. 242). Характеристика — дуже мало умотивована у автора, і дуже хибна заразом. Сей ідеал оборотности сотворив таку ситуацію на Україні своїми заходами — нічим себе не зрадити, що справа була вперед забита, і Мазепа замість України перевів до Карла тільки себе самого з горстю старшини й козаків, що були при ньому — доки не повтікали. Мотиви переходу Мазепи до Шведів зістають ся не виясненими; автор хіба ватемпив їх самою гадкою про незвичайно далекі і вираховані пляни Мазепи.

Гл. V присвячена внутрішній діяльності Мазепи й спеціально — його політиці в селянській справі. Тут автор говорить „про все“ — про еволюцію шляхецтва на Україні, почавши від другої пол. XVII в., а *kurzer Sinn der langen Rede* є той, що Мазепа, як і інші гетьмани, ішов тільки за загальною течією, за процесом кріпощення, а на українську старшину мусів оператись, як на більш розвинену політично суспільну верству. Все се можна було довести далеко ліпше і коротше, а внутрішня діяльність Мазепи навіть на основі готового матеріялу могла-б бути представлена без порівняння повнійше і докладнійше. Злегка, по дорозі зачеплено і кинено без дальшої уваги (с. 185) момент, що в дійсности міг мати важне значіння в приготуванні переходу: рішуча ріжниця в політиці Петра й Мазепи, що до правобічної України, котру Петро віддавав Полякам, а Мазепа доконче хотів собі задержати. Не місце тут широко розводитись над сим, пригадаю, що на сім пункті стрілись з московською політикою й розбились вже два попередні гетьмани — Многогрішний і Самойлович, а Мазепа, що досі тільки притакував Петрови, в сій справі вперше рішучо йде проти політики Петра й навіть виразних його наказів.

Глава VI (с. 315—358) присвячена роману Мазепи з Кочубеівною; автор хоче довести, що поводження Мазепи в сій справі було цілком коректне, і що відносини сі зістались цілком платонічні; психологічна характеристика і доводи автора здають ся нам досить правдоподібними, і сю главу, зіставивши на боці писательську манеру автора, можна зачислити до ліпших частин книжки. Правда, що се епізод для історика цілком другорядний. Менш щасливим здаєть ся мені переведення відносин Мазепи до Дольської на романтичний ґрунт, хоч се автор робить і з певними застереженнями (с. 358) і психологічно зв'язує з романом Мазепи з Кочубеівною.

VII глава (с. 359—412) присвячена самому переходу Мазепи до Шведів. Автор цілком справедливо відкидає звістки про князівства, які Мазепа мав дістати взаємн за Україну, що ніби то відступав Польщі, і заперечує, мов би Мазепа кликав Шведів на Україну і уложив наперед якісь умови з Польщею або Шведами; тільки об'яснення, подане автором, здаєть ся нам хибним: автор думає, що Мазепа не укладав трактатів, щоб нічим не вязати себе, бо йшов до цілковитої незалежности України; мені здаєть ся, що Мазепа не робив того, бо до останньої хвилі мостив містки на обидва боки, не мав ніяких далеких плянів (як на се вказує цілковите неприготованнє ситуації). і як би не висилка до нього Меншикова, хто знає чи й відваживсь би іти до Шведів. Мотив українських автономічних змагань разом з небезпечностію для самої своєї булави автор вказав в Мазепі справедливо, та тільки не дав відповідного об'яснення поводженню Мазепи на Україні перед самим переходом, а воно цілком виключає якісь напевно взяті заміри, якийсь ясний плян.

Останній, короткий (с. 412—422) розділ присвячений портретам Мазепи. В додатку подано 14 документів.

В результаті — праця д. Уманця безперечно вносить в справу Мазепи і тодішньої України кілька справедливих гадок і спостережень, але вони вложені в таку нещасливу форму, погребані під такою масою баласту, що стає шкода і їх, і праці автора. *М. Грушевський.*

Н. Д. Чечулинъ — Вишняя политика Россіи въ началѣ царствованія Екатерины II, 1762—1774 (Записки историко-филологическаго факультета имп. С.Петербур. университета, ч. XL), С.Петербург, 1896, ст. 438.

Ся простора праця своїм змістом мало дотикає Україна-Руси, а все таки заслугує уваги задля деяких нових поглядів і вислідів автора. Ось що автор говорить у вступнім слові: „Богато моїх виводів противні поглядям давніших істориків сеї епохи; межн иньшим і така важна подія, як перший розділ Польщі виїшов у мене в иньшій формі, як се подають історики останніх 30—40 років“. Що-до характеристики зверхньої політики Катерини, то автор уважає її наскрізь національною, зверненою лише в користь російського народу, він вірить съвято в слова цариці при вступі до правління: „ма хочемо бути достойними любови нашого народу, для котрого добра признаємо себе бути на престолі“. Ціла книжка поділена на шість глав: 1) Політика Росії в першій половині XVIII ст., уваги про політику Катерини; 2) Перші кроки правительства К—и; 3) відносини до Англії, Швеції, Данії, Франції, Турції; 4) політика в Польщі перед